

С.С.Троян

Рівненський інститут слов'янознавства Київського славістичного університету

ІДЕОЛОГІЯ НІМЕЦЬКОГО КОЛОНІАЛІЗМУ: ТЕОРЕТИКО-КОНЦЕПТУАЛЬНИЙ АСПЕКТ

Висвітлено актуальні проблеми та підходи до концептуального розуміння ідеології колоніалізму, зокрема, на прикладі аналізу теоретичних засад німецького колоніалізму.

Актуальність проблеми. На сучасному етапі суспільного розвитку перед історичною наукою постає ряд відповідальних завдань. Серед них особливо необхідно виділити подолання стереотипів при виборі методів наукового пошуку, сприйняття історичного процесу у всій його цілісності і взаємозв'язку подій з обов'язковим врахуванням діалектики розвитку, вироблення нових підходів при дослідженні історичних процесів і постійне розширення джерельної бази досліджень. Нові підходи необхідні у висвітленні практично всіх аспектів всесвітньої історії.

Вивчаючи окремі явища і процеси у різних країнах і в різні історичні періоди, дослідники можуть виявити не тільки закономірності, але й помітити ті особливості та відмінні риси, які розпізнаються лише при порівняльному аналізі. У зв'язку з цим російський історик Є.М.Жуков відзначав: "Тільки співставлення і порівняння явищ, встановлення подібності та відмінностей між ними, виділення типових рис, які характеризують їх, дозволяє перейти від описання до наукового аналізу. Визначення повторюваності типових явищ відкриває шлях до відкриття певної закономірності"¹. Дане зауваження має безпосереднє відношення і до вивчення питань історії, політики та ідеології колоніалізму, в тому числі німецького.

Історіографія проблеми. Бурхливе та суперечливе ХХ ст. зруйнувало колоніальну систему, створило нові політичні реалії на міжнародній арені. Однак інтерес дослідників до різних аспектів історії колоніальної політики не зник з ліквідацією колоніальної системи. Тушикова політика колоніалізму ще потребує уважного і детального вивчення з позицій сьогодення, коли нове мислення дозволяє відкривати ті грані звичних історичних явищ, які раніше залишалися поза увагою дослідників. У вітчизняній історичній науці не так багато серйозних праць з історії ко-

лоніалізму окремих європейських держав². Слабо виявлені корені та причини колонізації, недостатньо вивчені зв'язки колоніальної політики з внутрішніми процесами у метрополіях, механізми експлуатації колоній, а також політична боротьба у метрополіях з питань колоніальної політики, економічні та ідейні джерела і політико-економічна та ідеологічна сутність колоніалізму. Подібний стан справ склався також в інших республіках колишнього Радянського Союзу. На це, зокрема, зверталася увага під час дискусій з актуальних проблем всесвітньої історії та історії колоніалізму ще в 1988 р.³

Не відбулося серйозних зрушень і після розпаду СРСР, незважаючи на розвиток національних історіографічних шкіл. Тому новий "круглий стіл" з історії колоніалізму, проведений за ініціативою Інституту Східнознавства РАН в середині січня 2003 р.⁴, знову висвітлив суттєві прогалини та навіть "білі плями" в сенсі вивчення колоніального минулого, протиборства між великими державами з колоніальних питань, його впливу на долю і розвиток як народів колишніх колоній, так і метрополій, всієї системи міжнародних відносин.

Мета даної наукової розвідки – проаналізувати сучасне концептуальне розуміння ідеології колоніалізму, зокрема на прикладі аналізу теоретичних засад німецького колоніалізму.

У зв'язку з цим відзначимо, що в цілому проблеми колоніального минулого Німеччини досліджені недостатньо. Розпочавши значно пізніше багатьох європейських держав колоніальні загарбання, Німеччина при цьому проявила велику агресивність. Провідні колоніальні країни, і перш за все Великобританія, дуже швидко переконалися, який небезпечний конкурент з'явився у них в боротьбі за поділ колоній. Здійснивши протягом 80–90-х рр. XIX ст. загарбання ряду земель в Африці й Океанії, Німеччина посіла третє місце в світі за розмірами своєї колоніальної імперії. У 1914 р. її територіальні володіння становили 2,9 млн кв. км з населенням 12,3 млн чол.⁵ Взявши активну участь у боротьбі за колонії, Німеччина відіграла помітну роль в утворенні світової колоніальної системи, становленні та розвитку колоніалізму як складного історичного явища, яке вимагає глибокого наукового аналізу. Однак далеко не всі його потреби розроблені сучасною історичною наукою. Так, потребують подальшого вивчення питання формування ідеологічних передумов німецької колоніальної експансії, ролі і значення колоніальної пропаганди у підготовці німецького суспільства до колоніальних загарбань на території Африки, Азії й Океанії, ставлення німецької громадськості до колоніальної політики і політичної боротьби у кайзерівській Німеччині з колоніального питання та ін. Все це справедливо, незважаючи на опублікування

автором в останні роки ряду робіт – статей, брошур, монографій з історії політики та ідеології німецького колоніалізму⁶.

Дослідження процесу формування ідеології німецького колоніалізму в XVI–XIX ст. важливе з точки зору більш ґрунтовного висвітлення боротьби ідей у німецькому суспільстві та її впливу на політичну практику юнкерсько-буржуазних правлячих класів, плани і основні напрямки зовнішньої політики Німеччини, форми і методи її колоніальної діяльності, політичного й економічного проникнення в країни Європи, Америки, Азії, Африки. Ідеологія німецького колоніалізму була складовою частиною юнкерсько-буржуазної ідеології. На всіх етапах розвитку вона виражала інтереси правлячих соціальних груп суспільства. Тому вивчення причин і умов формування колоніальної ідеології в Німеччині важливе з точки зору глибокого розуміння соціальної суті, мети і завдань юнкерства, купецтва та буржуазії, їх впливу на становлення, характер і направленість німецької заокеанської політики.

Розробка питань формування німецької колоніалістської ідеології важлива ще й тому, що багато проблем сучасного політичного життя неможливо правильно зрозуміти і оцінити без врахування як позитивного, так і негативного досвіду, накопиченого в історії німецького колоніалізму. Особливо це стосується вивчення різних аспектів колоніального минулого деяких африканських народів, причини живучості і ролі в німецькій історії різноманітних ідей та планів створення “Великої Німеччини”, ідейних засад і спрямувань пангерманського руху. Треба також мати на увазі, що глибоко розібратися у принципах функціонування того або іншого суспільства можна тільки вивчивши його історію, економічні, соціальні, політичні та духовні засади формування. Тому набуває актуальності дослідження багатогранного процесу становлення і розвитку ідеології німецького колоніалізму для кращого розуміння минулого і сучасного Німеччини.

Актуальність вивчення процесів зародження і формування ідеології німецького колоніалізму пояснюється також появою ряду нових підходів до трактування термінів “ідеологія”, “колоніалізм”, “імперіалізм”. Сучасними науковцями глибоко і ґрунтовно з точки зору не класових, а в першу чергу загальнолюдських цінностей переосмислюється значення в історії суспільства названих феноменів. Тому перед автором закономірно постає необхідність у виробленні самостійного науково обґрунтованого погляду на дані поняття. Це особливо важливо ще й тому, що колоніалізм є об’єктом, а ідеологія колоніалізму – предметом дисертаційного дослідження. Можна виділити три основні історичні форми колоніалізму: 1) грецький і римський рабовласницький колоніалізм; 2) колоніалізм епохи феодалізму; 3) капіталістичний колоніалізм, в основі якого лежить

тенденція капіталу до постійного росту і розширення, до створення колоніальної системи, чого не знали докапіталістичні суспільства. Саме остання форма, яка становить об'єкт дослідження даної роботи, буде проаналізована нижче.

Автор виходить з того, що колоніалізм як історичне явище можна розглядати у вигляді органічної цілісності та єдності всіх сторін і багатогранних проявів колоніальної політики європейських держав. Тобто це система різноманітних форм і методів зовнішнього і внутрішнього впливу європейських держав на колонії, залежні країни, нові щойно відкриті землі та корінне населення, часто з метою утримання їх у сфері свого впливу і використання у своїх економічних, політичних або військових інтересах, що водночас не виключало турботи або об'єктивного сприяння піднесенню їх культурно-освітнього рівня, покращанню системи охорони здоров'я, демографічної ситуації і умов життя в цілому. Цьому, як і колоніальній політиці взагалі, об'єктивно сприяли географічні відкриття, тобто нові досягнення європейців у процесі пізнання і дослідження світу в кінці XVI–XVII ст. (автор роботи "Колоніалізм та його історичні форми" М.О.Мнацаканян справедливо писав: "З часу великих географічних відкриттів колоніальна політика... об'єктивно мала вже новий класовий зміст і служила корінним інтересам буржуазії, її прагненню прискорити процес первісного нагромадження капіталу"⁷), багатогранна діяльність місіонерів (священиків, лікарів, учителів, етнографів, географів), колоніальна торгівля (мається на увазі торгівля метрополій з колоніями, у тому числі й посередницька, колоніальними товарами), а також зовнішня колонізація у формі заселення і господарського освоєння територій і заснування там поселень європейських колоністів-емігрантів.

Слід зазначити, що колоніальна політика також нерозривно зв'язана з континентальною і заморською експансією капіталістичних держав, тобто з розширенням сфери їх домінування. Причому для Німеччини характерним було протягом майже всього досліджуваного періоду розширення сфери свого впливу перш за все на Європейському континенті. Здійснювалася експансія як економічними (вивіз сировини, колоніальних товарів, капіталу), так і позаекономічними методами (збройні загарбання, дипломатичний тиск) і вела до позбавлення народів політичної незалежності. Привагідно відзначимо, що колоніальна експансія – це не просто походи, а перманентні, системні військово-дипломатичні акції, здійснювані на основі виробленої державою довготривалої політики. Колоніалізм перетворив пограбування в систему, в одну з форм постійної експлуатації чужих країн і народів. Завойовані таким чином землі і країни перетворювалися у колонії. Для колоніального стану характерні три основні ознаки:

нерівноправність у законах, нерівність в оплаті за однакову працю, пригнічення національної культури.

Протягом XVI–XIX ст. колоніальний режим забезпечував європейським державам як монополне володіння ринками збуту, джерелами сировини, продовольства і дешевої робочої сили, так і можливість позаекономічного грабунку, політичного хазяйнування в поневолених країнах. Водночас в епоху капіталістичного колоніалізму встановилася і поглибилася економічна залежність колоній від розвинутих країн, сформувалися світові господарські зв'язки капіталізму і величезних колоніальних імперій.

У результаті колоніальних експансій в кінці XIX ст. остаточно утворилася колоніальна система – сукупність держав, країн і територій, які знаходилися у різних видах залежності (найчастіше політичної, економічної і військової) від крупних капіталістичних держав-метрополій. Стосовно однієї колоніальної держави вживається термін “імперія” (наприклад, Британська колоніальна імперія). Звідси, колоніальна експансія є одним з найхарактерніших проявів імперіалістичної або імперіалістської політики, тобто політики по створенню колоніальних імперій (від лат. *imperium* – влада). Вона досягає свого апогею саме у другій половині XIX ст. Тому з цього погляду правомірно поставити знак рівності між колоніалізмом та імперіалізмом. При цьому німці успішно поєднували континентальну і заморську колоніальну політику, створивши наприкінці минулого століття свою колоніальну імперію.

Наслідком прагнення до колоніальної політики і її практичного здійснення було, зокрема, і формування специфічної ідеології колоніалізму, у якій суттєве місце зайняли расистські та великодержавні концепції політичного та ідеологічного виправдання чужоземного панування. Щоб дати їй точніше визначення, необхідно спочатку вичленили зміст самого поняття “ідеологія”.

Цей термін зобов'язаний своїм походженням Д. де Трасі. Французький філософ позначив ним методологічні основи всіх наук. Він приділив багато уваги походженню ідей, результатам їх практичного втілення, а також розробці методів ліквідації помилок, які з'являються в процесі пізнання дійсності. Написаний де Трасі у 1801–1805 рр. 4-томний трактат “Елементи ідеології” містив утопічні погляди, віру в безмежні можливості освіти, її вирішальний вплив на розвиток суспільства. Автор прагнув підняти ідеологію до рівня науки, включити її в систему соціальних дій. Критерії раціональних ідей де Трасі шукав не в тому політичному устрої наполеонівської держави, сучасником якого він був, а в тих можливостях політичної системи, які могли б проявитися у деяких ідеальних умовах. Суттєвим для нього було, наскільки наукова думка вільна від ересі, брех-

ливих авторитетів, застарілих традицій. В ідеології відображалась віра у могутність людського розуму, здатного захистити думку від неправильних ідей (релігії, метафізики).

У наступні епохи поняття ідеології зазнало семантичних змін. У багатьох випадках критику релігійних і політичних ідей стали розглядати як загрозу існуючому способу життя. Наполеон I Бонапарт презирливо називав "ідеологами" людей, схильних до абстрактного теоретизування, яким просто не вистачало здорового глузду. Водночас імператор усією силою своєї влади підтримував стабілізуючу і охоронну функцію помилкових ідей. Історичний розвиток і науковий прогрес суспільства у XIX–XX ст. привели також до виникнення та існування різних понять ідеології у рамках марксистської і немарксистської соціологічної думки.

Марксизм розумів під ідеологією систему політичних, правових, моральних, релігійних, естетичних і філософських поглядів і ідей, у яких усвідомлюється та оцінюється ставлення людей до дійсності. Однак таке визначення явно страждає примітивізмом, спрощеністю, поверховістю і тому погодитися з ним не можна. Крім того, воно з'явилося в період адаптації теорії Маркса–Енгельса до нових соціально-політичних умов кінця XIX – початку XX ст., яка проявилася у популяризації і спрощенні марксизму (П.Лафарг, К.Лібкнехт, А.Бebel). У Росії це поетапно знайшло вираження у діяльності Г.Плеханова, В.Ульянова–Леніна, М.Бухаріна, Й.Сталіна. Як результат, цей "вульгарний марксизм" XX ст. став визначатися єдино вірним ученням, яке знаходилося поза всякою критикою і швидко перетворилося у догматичну закріплену теорію, причому дуже далеко від розробленої К.Марксом і Ф.Енгельсом у середині і другій половині XIX ст.

Відповідаючи на питання, що ж конкретно являє собою ідеологія у параметрах "природничо-історичного процесу", Маркс і Енгельс, стверджуючи принцип історизму в підходах до суспільних явищ, у рукопису "Німецької ідеології" писали: "Ми знаємо тільки єдину науку, науку історії. Історію... можна поділити на історію природи і історію людей... Історією людей нам доведеться зайнятися, тому що майже вся ідеологія зводиться або до хибного розуміння цієї історії, або до цілковитого абстрагування від неї. Сама ідеологія є тільки одна із сторін цієї історії"⁸. З точки зору філософського підходу Енгельс визначав ідеологію як "виведення дійсності не з неї самої, а з уявлення"⁹. При цьому він вважав, що ідеологія породжується конкретними матеріальними умовами існування, по відношенню до них є ідеальним і базується на економічному фундаменті: "...головний притиск ми робили і повинні були робити, спочатку на виведенні політичних, правових та інших ідеологічних уявлень і зумовлених ними дій з економічних фактів, які лежать в їх основі"¹⁰.

У цілому під ідеологією Маркс і Енгельс у своїх роботах розуміли: 1) ідеалістичну концепцію, згідно з якою світ являє собою втілення ідей, думок, принципів; 2) відповідний цій концепції тип розумового процесу, коли його суб'єкти-ідеологи, не усвідомлюючи зв'язку своїх побудов з матеріальними інтересами певних класів і, відповідно, об'єктивно збуджувальних сил своєї діяльності, постійно відтворювали ілюзію абсолютної самостійності суспільних ідей; 3) впливаючий звідси метод підходу до дійсності, який полягає у конструюванні бажаної, але уявної реальності, що видається за саму дійсність. Таким чином, дійсність постає в ідеології у спотвореному, перевернутому вигляді, ідеологія виявляється ілюзорною свідомістю, в якій соціальна реальність, об'єктивні протиріччя і потреби суспільного життя виступають у спотвореній формі.

Маркс і Енгельс ніколи не розглядали своє учення як ідеологію, тим більше наукову. Це було зроблено Леніним і означало відхід від марксистського розуміння ідеології. У роботі "Матеріалізм і емпіріокритицизм" він писав: "...історично умовна всяка ідеологія, але безумовно те, що всякій науковій ідеології (на відміну, наприклад, від релігійної) відповідає об'єктивна істина, абсолютна природа"¹¹. У Маркса і Енгельса, як ми бачили, це слово вживається у дещо іншому розумінні. Вони називали ідеологією лише більш вузьке коло мислення – саме ті думки, які відірвалися від зв'язку з матеріальною дійсністю, втратили усвідомлення цього зв'язку, відображають цю дійсність неправильно, у перевернутому вигляді і не розуміють цієї хибності. З ідеологією німецькі теоретики ХІХ ст. воювали. Їх метод діалектичного матеріалізму був якраз тим знаряддям, яке здійснює реальну революцію у мисленні і руйнує "ідеологічну" точку зору. Це дуже точно підсумував відомий філософ, історик і діяч КПРС В.Адоратський у статті "Про ідеологію": "Ідеологія – це своєрідна абертація (відхилення від норми.– С.Т.) розуму, який відображає дійсність спотворено, у перевернутому вигляді. Продукти свого мислення, свої ідеї людина приймає за самостійні сутності. Їй здається, що ці породження розуму визначають собою всю дійсність, тоді як насправді вони є неусвідомлено неправильними відображеннями дійсно існуючих відносин... Таким чином, ідеологію можна визначити як свідомість, яка відірвалася від дійсності, втратила свідомий зв'язок з цією дійсністю і відображає останню неправильно, у перевернутому вигляді. Марксизм – ворог ідеології"¹².

Однак Адоратський дуже швидко змінив свої погляди на ідеологію, цілковито перейшовши на ленінські позиції. У цьому догматизованому марксистському варіанті хоча й пропонувалося "ідеологічне осягати", протиставляючи йому наукове як істинне, однак тлумачення даної відмінності у підсумку незмінно зводилося до тих же ідеологічних обґрун-

тувань з відкрито заявлених позицій науковості ідеології марксизму-ленінізму. Єдиним науковим результатом виявлялася хіба що все нова й нова актуалізація, а також самоілюстрація проблеми наукового трактування ідеологічного феномену. Підтвердженням сказаного може служити сучасна марксистсько-ленінська точка зору, яка належить доктору економічних наук С.Проніну: “Марксизм як ідеологія претендує на те, щоб бути не тільки світоглядом одного класу, але й “загальнолюдським імперативом”, теорією розвитку людини і людства. Саме марксизм бере на себе нелегке завдання пошуку взаємозв’язків між “мотором” історії, яким є класова боротьба, і прогресом загальнолюдської цивілізації”¹³.

Марксистські і марксистсько-ленінські підходи до трактування ідеології далеко не вичерпують заслугуючих уваги тлумачень цього поняття. Оригінальна і глибоко аргументована точка зору належить відомому німецькому соціологу К.Мангейму. Вона була викладена у 1929 р. у його книзі “Ідеологія і утопія”. Книга складається з п’яти розділів і головне її завдання, на думку автора, полягає в тому, щоб “показати, як люди дійсно мислять”. “Зіткнення різних типів мислення, – писав німецький учений, – кожен з яких у рівній мірі претендує на репрезентативність, вперше робить можливою постановку настільки фатального і настільки фундаментального для історії мислення питання, а саме: як можуть ідентичні процеси мислення людей, об’єктом яких є один і той же світ, створювати різні концепції цього світу”¹⁴.

Мангейм намагався створити послідовну концепцію, яка б пояснювала природу соціального знання і специфіку відображення соціальної дійсності. Як і Маркс, він дотримувався положень про залежність суспільної свідомості від суспільного буття, ідеології, від економічних відносин. При цьому він поширював на марксизм положення про спотворену свідомість, запропоноване Марксом і Енгельсом у 1-му томі “Німецької ідеології”: “Якщо в усій ідеології люди та їх відносини поставлені на голову, наче в камері-обскурі, то це явище так само походить з історичного процесу їх життя”¹⁵. Мангейм вважав, що погляди різних соціальних груп продиктовані лише їх економічною зацікавленістю та іншими егоїстичними міркуваннями. Відкидаючи будь-який об’єктивний критерій істинності у пізнанні суспільних явищ, Мангейм назвав свою точку зору «реляціонізмом». Він зображав історію суспільної думки як зіткнення класово суб’єктивних світоглядів. Кожен з них є “частковою ідеологією”, тобто наперед спотвореним відображенням соціальної дійсності, а всі разом – “тотальною (загальною) ідеологією”. Згідно з Мангеймом, всяка ідеологія являє собою апологію існуючого ладу, погляди класу, зацікавленого у збереженні статус-кво, яким протистоїть настільки ж необ’єктивна і пристрасна утопія або погляди опозиційних знедолених

верств населення. У випадку приходу останніх до влади утопія, за Мангеймом, автоматично перетворюється в ідеологію і т.д.

Німецький соціолог виводив появу і розвиток ідеології з політики і політичної боротьби. Він виходив з того, що у понятті “ідеології” відображається одне відкриття, зроблене у ході політичної боротьби. Суть його така: мислення правлячих груп може бути настільки тісно зв'язане з певною ситуацією, що ці групи просто не в змозі побачити ряд фактів, які б могли підірвати їхню впевненість у своєму пануванні. У слові “ідеологія” імплицитно, тобто логічно, міститься розуміння того, що у деяких ситуаціях колективне неусвідомлення певних груп приховує дійсний стан суспільства як від себе, так і від інших і тим самим стабілізує його.

Поняття утопічного мислення відображає протилежне відкриття, також зроблене у ході політичної боротьби: певні пригнічені групи духовно настільки зацікавлені у знищенні і перетворенні існуючого суспільства, що мимоволі бачать тільки ті елементи ситуації, які спрямовані на його заперечення. Їх ні в якій мірі не цікавить те, що реально існує. Вони лише намагаються у своїй уяві випередити зміну існуючої ситуації. Тому їх мислення ніколи не буває спрямоване на діагноз дійсного становища. Водночас саме внаслідок політичного конфлікту ідеологія і утопічне мислення як виразники інтересів відповідних соціальних груп можуть помінятися місцями: утопія раніше пригноблених верств після їх приходу до влади перетворюється в духовну суспільну домінанту, тобто ідеологію; ідеологія ж до того панівних груп, які втратили владу і опинилися в таборі опозиції, переходить у розряд утопічного мислення.

Концепція Мангейма виходить не стільки з врахування класових інтересів, скільки насамперед інтересів професійних груп, поколінь, соціальних верств і т.п. Її аналіз показує, що в цілому слід розрізняти два значення поняття “ідеологія”. Часткова ідеологія означає більш або менш усвідомлене спотворення дійсних фактів, справжнє відтворення яких не відповідає інтересам того, хто це робить. Поняття радикальної тотальної ідеології вживається у розумінні ідеології епохи або конкретної історичної і соціальної групи. Саме у цьому контексті можна, наприклад, говорити про ідеологію німецького колоніалізму як притаманну правлячим колам і елітним групам Німеччини в період нової історії.

У зв'язку з необхідністю для подальшого наукового дослідження процесу формування ідеології німецького колоніалізму у XVI–XIX ст. об'єктивно розібратися у змісті поняття “ідеологія” особливий інтерес викликає публікація німецького політолога, професора Кельнського університету У.Матца. Його стаття “Ідеологія як детермінанта політики в епоху модерну” присвячена феномену політичної ідеології та ідеологізованої політики. Особливо цікаво, що автор систематично, послідовно

розкриває специфіку політичної ідеології у її нерозривному зв'язку з політикою епохи модерну, тобто європейського нового часу.

У своїй статті Матц, відштовхуючись від висунутого у 1968 р. Е.Шилсом припущення “застосування поняття ідеології до системи переконань такого типу, який закономірно виходить на авансцену під час серйозних суспільних криз”, приходять до констатації: “Епоха кризової свідомості співпадає з “віком ідеологій”, тобто цих великих політичних світоглядів Нового часу, які ми звично позначаємо у цілому як ідеології і в наступі кінця яких якраз і переконаємося в даний момент”¹⁶. Німецький професор припускає, що європейська культура разом зі своїми ідеологіями у ході дальшого розвитку зберігає регіональне, тобто в першу чергу європейське значення. На його думку, ідеології – не структурно-функціональна необхідність відкритого суспільства, а результат історичних випадковостей. Він пише: “У фазі світоглядних криз вони подібно до мильців підвернулися під руку і як такі перетворилися у домінуючий елемент політичної культури”¹⁷.

Матц зауважує, що у новий час ідеології набувають здатності впливу завдяки тому, що пропонують у перспективі історичної свідомості епохи модерну свою орієнтацію в середовищі історичного процесу. Ця орієнтація може бути прогресистська, реакційна чи консервативна. Як і у Мангейма, марксизм стає у ХІХ ст. лише однією з можливих точок зору, виступаючи в рамках загальної боротьби різних соціальних груп за свою інтерпретацію світу, часткову істину, отриману від однієї з можливих у даний історичний період точок зору.

Матц приходять до такого визначення ідеології нового часу: “Ідеологія є, по суті, картина світу, яка склалася у ході систематичного редуціювання складності дійсності”¹⁸. Відмінні ознаки ідеології цілком очевидно характеризують її як вищу мірою специфічний феномен серед усього того, що складає область переконань, які мають силу віри. Вихідним пунктом ідеології, по суті, служить деяка “ідея”. Вона розвивається в інтелектуальному середовищі і веде до виникнення інтелектуальних рухів, які більш чи менш сильно впливають на всю суспільну свідомість або навіть виливаються також у масові політичні рухи. Це цілком справедливо і для ідеології німецького колоніалізму, елементи якої почали зароджуватися, як ми побачимо нижче, в середовищі купців, підприємців, політиків, учених тощо ще на зорі нової історії, але остаточно склалися і отримали своє ідейно-політичне та організаційне оформлення тільки завдяки діяльності інтелектуальних сил Німеччини у середині і другій половині ХІХ ст.

Висновок. Таким чином, підсумовуючи, можна запропонувати таке визначення німецького колоніалізму: це система поглядів перш за все

правлячих і елітних груп на взаємовідносини передових європейських держав з економічно і політично більш відсталими країнами; сукупність ідей, за допомогою яких німці, з одного боку, виробляли, усвідомлювали, оцінювали і пропагували своє ставлення до інших народів та їх спосіб життя, а, з другого, обґрунтовували свої права на експлуатацію природних та людських ресурсів колоній і залежних країн. Провідною при цьому була ідея європоцентризму. Основним засобом поширення ідей німецького колоніалізму служила колоніальна пропаганда, в тому числі такий специфічний її вид як прихована пропаганда, яка повинна була підготувати і полегшити доступ у свідомість німців власне пропаганди. Саме таке визначення колоніалістської ідеології і пропаганди, на думку автора, найдоречніше при розгляді та науковому аналізі ідеологічних проблем німецького колоніалізму в новий час.

Примітки

¹ Жуков Е.М. Некоторые проблемы методологии истории // Новая и новейшая история.– 1977.– №3.– С.26.

² Сахновский Е.В. Проблемы германских колесний в английской буржуазной пропаганде 1914–1917 годов. Поиски «теоретического» обоснования колониальной экспансии // Проблемы идейно-политической борьбы в странах Западной Европы в новое и новейшее время.– Омск, 1986.– С.23–32; Фисонов В.П., Троян С.С. Германская «Срединная Европа» и ее оппоненты.– Черновцы, 1993.– 80 с.; Дьомін О.Б. Біля витоків англійського атлантизму. Зовнішня політика Англії кінця 50-х – кінця 80-х років XVI ст.: Монографія.– О., 2001.– 360 с.

³ Актуальные проблемы истории колониализма. «Круглый стол» // Новая и новейшая история.– 1989.– №4.– С.74–92.

⁴ Бур'ян М. Єгипетська проблема і боротьба у правлячих колах Великобританії після Першої світової війни // Міжнародні зв'язки України: наукові пошуки і знахідки: Міжвідомчий збірник наукових праць на пошану члена-кореспондента НАН України І.М.Мельникової / Відп. ред. С.В.Віднянський.– К., 2003.– Вип.12.– С.167.

⁵ Чубинский-Надеждин В.В. Бисмарк: политическая биография.– М., 1988.– С.350.

⁶ Див. напр.: Троян С.С. Теорія та практика німецького колоніалізму (XVII–XIX ст.).– Чернівці, 1996.– 80 с.; Троян С.С. Колониальные общества в Германии накануне первых заокеанских захватов 1884–1885 гг. // Вопросы германской истории: Германия и мир: проблемы межэтнических контактов и государственных взаимоотношений: Межвузовский сборник научных трудов: В 2 т.– Д., 1998.– Т.2. Международные отношения.– С.5–11; Троян С.С. Теоретичні засади німецького атлантизму та континенталізму в зовнішньополітичній концепції Фрідріха Ліста // Вопросы германской истории: Сб. науч. тр. / Ред. кол.: С.Й.Бобилева (відп. ред.) та ін.– Д., 2002.– С.163–170.

⁷ Мнацаканян М.О. Колониализм и его исторические формы.– М., 1976.– С.76.

- ⁸ Маркс К., Энгельс Ф. Німецька ідеологія // Твори.– 2-ге вид.– Т.3.– С.16.
⁹ Энгельс Ф. Анти-Дюринг // Там само.– Т.20.– С.92.
¹⁰ Энгельс Ф. Мерингу Ф. 14.07.1893 // Там само.– Т.39.– С.79.
¹¹ Ленин В.И. Материализм і емпіріокритицизм // Повне зібр. творів.– Т.18.– С.126.
¹² На переломе. Философские дискуссии 20-х годов. Философия и мировоззрение / Сост. П.В.Алексеев.– М., 1990.– С.216.
¹³ Прохин С. Идеология во взаимосвязанном мире // Мировая экономика и международные отношения.– 1988.– №10.– С.5.
¹⁴ Мангейм К. Идеология и утопия: В 2 ч.– М., 1976.– Ч.1.– С.16.
¹⁵ Маркс К., Энгельс Ф. Німецька ідеологія. Т.1.– С.24.
¹⁶ Матиц У. Идеология как детерминанта политики в эпоху модерна // Полис.– 1992.– №1–2.– С.130–131.
¹⁷ Там само.– С.142.
¹⁸ Там само.– С.133.

Надійшла до редколегії 12.01.04

Т.Э.Телькинена

Днепропетровский национальный университет

НЕКОТОРЫЕ АСПЕКТЫ ФРАНКО-НЕМЕЦКИХ ОТНОШЕНИЙ НА РУБЕЖЕ ВЕКОВ (КОНЕЦ XIX – НАЧАЛО XX) В ЗЕРКАЛЕ ОБЩЕСТВЕННОГО МНЕНИЯ РОССИИ

Здійснена спроба аналізу позицій російської консервативної та ліберальної преси кінця XIX – початку XX ст. на основі матеріалів таких видань, як “Русский вестник”, “Исторический вестник”, “Новое время”, “Русское богатство” з таких питань: а) роль та місце війни в контексті міжнародних відносин вказаного періоду; б) франко-німецькі протиріччя та шляхи їх розв’язання; в) розповсюдження милітаризму у французькому суспільстві кінця XIX – початку XX ст.

Стремительные изменения, происходящие на мировой геополитической карте, служат новым импульсом для более глубокого рассмотрения проблемы франко-германских взаимоотношений конца XIX – начала XX вв. Вопросы войны и мира, распространение в обществе идей милітаризма и национализма сейчас, так же как и столетие назад, волнуют все человечество. Некоторые аспекты отношений Франции и Германии указанного периода в определенной степени изучены в работах Е.В.Тарле,